

потребують дослідження світу й людини в східній і західній парадигмах християнської філософії освіти. Актуальними в контексті вступу України до нового типу цивілізації є дослідження вітчизняної історії філософії освіти у світлі сучасної філософської антропології.

Дослідження зазначених та інших питань історії філософії освіти сприятиме розкриттю філософсько-педагогічного потенціалу української ідеї, теоретичному обґрунтуванню національно-патріотичного виховання, оптимальному входженню українського суспільства в європейський освітній простір.

Джерела та література:

1. Антология мировой философии: В 4 т. - М.: Мысль, 1969. - Т. 1 - Ч. 2 - 844 с.
2. Бердяев Н.А. Русская идея // Вопросы философии. - 1990. - № 1. - С. 77-144.
3. Грушевський М.С. Творчість XII-XIII вв. «Слово о полку Ігоревім» // Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 2. - К.: Либідь, 1993. - С. 159-221.
4. Житіє святих Михаїла, князя Чернігівського та боярина его Феодора // Полное собрание русских летописей. - СПб., 1851. - Т. 5. - С. 172-193.
5. Изборник Святослава 1073 года. Научный аппарат факсимильного издания. - М.: Книга, 1983. - 80 с.
6. Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. - М.: Книга, 1983. - 266 ар.
7. Мащенко С.Т. Основні проблеми в історії української філософії. - Чернігів, 2002. - 161 с.
8. Памятники византийской литературы IV - IX в. - М.: Мысль, 1968. - 721 с.
9. Поучение Владимира Мономаха // Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI - начало XII века. - М.: Худож. лит., 1978. - С. 392-413.
10. Путешествие в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. - М., 1957. - 346 с.
11. Слово о полку Ігореве. - М.: Худож. лит., 1987. - 359 с.
12. Шевченко В. Нарис філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI - початок XVIII ст.). - К.: Стило, 1999. - 93 с.
13. Шевченко В. «Повчання» Володимира Мономаха як підстава гуманітарної думки Чернігівщини // Сіверянський літопис. - 1997. - № 5. - С. 141-143.

Станіслав Мащенко

●

АКАДЕМІК ДАНИЛО ВЕЛЛАНСЬКИЙ ЯК ФІЛОСОФ

Ім'я вітчизняного медика, природознавця та філософа Данила Михайловича Велланського (1774 - 1847) було широко відоме і популярне в Російській імперії у першій половині XIX ст. Проте, відгукнувшись з приводу 50-ліття його смерті, український поет П.Гравовський констатував, що в кінці XIX ст. «мало хто знає Велланського навіть з імені» (9, 129). Прочитавши ці рядки, я переглянув краснавчу літературу, довідники з історії Чернігівщини і з гіркою констатував відсутність у них навіть згадки про цього непересічного вченого й мислителя, який був подарований Вітчизні нашим краєм.

Народився Д.Велланський 11 грудня 1774 року у м. Борзні Чернігівської губернії у сім'ї ремісника-кожем'яки, якого прозивали Кавунник. Мати пекла бублики й продавала їх на базарі; після смерті чоловіка вона займалася ще й випіканням проскурок, щоб утримувати сім'ю. До 11 років Данила навчав грамоти дячок. На правах старшого сина, прагнучи матеріально допомогти сім'ї, він запропонував місцевому лікарю Колпенецькому свої послуги як фельдшера. Дізнавшись, що фельдшер має знати латинську мову, оволодів нею протягом одного року. Однак за порадою лікаря, який помітив неабияку обдарованість хлопця, Данило у 15-річному віці вступив до Києво-Могилянської академії, де став одним із кращих студентів.

До недавнього часу в нашій літературі утверджувалася думка, що саме в Києво-Могилянській академії Данило змінив своє прізвище Кавунник на Велланський (фр. vaillant - молодець). Проте нові документи, знайдені в архівах, схиляють до

іншої версії: рід Велланських належав до старовинної польської шляхти. Прадід Данила за службу одержав с. Велланці у Мазовецькому воєводстві, звідки й походить їхнє прізвище. Стало відомо також, що брат Данила Матвій теж навчався в Кисво-Могілянській академії, а згодом одержав медичну освіту і став головним лікарем Київського військового шпиталю (7).

Як один із найкращих студентів, Д.Велланський разом з чотирма своїми товаришами у 1796 р. був направлений академічною радою на навчання у Санкт-Петербурзьке медичне училище, яке в 1798 р. перетворили на Медико-хірургічну академію. Закінчивши цей навчальний заклад у 1802 р., він як кращий випускник року був занесений на золоту дошку Академії і рекомендований для вдосконалення знань з медичних і природничих наук в університетах Німеччини. Саме тут, у Бюрцбургському університеті, він прослухав курси лекцій Шеллінга, які справили вирішальний вплив на його подальший світогляд, спонукали до занять філософією.

У 1805 р. Д.Велланський повертається до Санкт-Петербурга, зайнявши посаду ад'юнкта в Академії. Невдовзі він представляє вченій раді докторську дисертацію «Про перетворення теорії медицини і фізики з допомогою натуральної філософії», яка була захищена у 1808 р., принесла ученому ступінь доктора медицини і хірургії, звання екстраординарного, а з 1814 - ординарного професора кафедри анатомії і фізіології. У 1819 р. Д.Велланський обирається академіком Санкт-Петербурзької Академії наук. Він був чудовим лектором. П.Грабовський у згаданій вище статті наводить відгук одного із сучасників, який був слухачем лекцій Данила Михайловича: «Його виклади завжди були цікаві, а оживлялись природним гумором українським. Ніколи не читав він з книжки або рукопису, як інші. Студенти слухали його з такою увагою, що коли б він замовк, то можна було б почути, здається, тремтіння павутини» (9, 132 - 133).

Український філософ Д.Чижевський теж звертає увагу на те, що праці й лекції Д.Велланського мали великий успіх у студентів, бо «філософський дух, яким вони були пересякнені, притягав до нього молодь. Слава Кавунника-Велланського розійшлася далеко поза межами школи. Твори його, досить численні - щоправда важкі для розуміння - були першими в російській мові викладами романтичної натурфілософії Шеллінга» (10, 74).

Водночас Д.Чижевський зазначає, що роботі Д.Велланського в Академії заважали «російські гонителі свободної думки. Славнозвісний Руніч, що руйнував Петербурзький університет, брав на перегляд записи лекцій Велланського, але, мабуть, не багато в них зрозумів, бо ті переслідування, які перенесли інші філософи, що були під впливом Шеллінга, Велланського не торкнулися» (10, 74 - 75). Д.Чижевський помиляється, коли пише, що переслідування реакціонерів обминули вченого. Правда, його не звільнили з професорської посади, як це було з іншими викладачами, але у 1818 р. заборонили публікувати лекції вченого з органічної фізики, або фізіології. За 1819 - 1831 рр. жоден твір нашого земляка не був опублікований (8, 112).

Д.Велланський працював у Медико-хірургічній академії до 1837 р., залишивши роботу у зв'язку з втратою зору (катаракта). За цей час він написав десятки наукових праць, серед яких виділяються монографії «Пролюзия к медицине как основательной науке», «Биологическое исследование природы в творящем и творимом её качестве, содержащее основные начертания всеобщей физиологии», «Обозрение главных содержаний философического естествознания, начертанное из сочинений Окена», «Опытная, наблюдательная и умозрительная физика», «Основные начертания общей и частной физиологии, или физики органического мира» та ін. Д.Велланський, ставши відомим науковцем, не залишив лікарської практики, працюючи ординатором у військових шпиталях. Вийшовши у відставку, будучи сліпим, диктував своїй дружині твори. Помер учений і філософ 15 березня 1847 р. у Санкт-Петербурзі.

Хоч творив і працював Д.Велланський у Санкт-Петербурзі, однак усе життя зберігав зв'язок з Україною. Зокрема, учений листувався з діячами української

культури М.Білозерським, І.Мартосом та М.Максимовичем, який теж став переконаним шеллінгіанцем. Д.Велланський надсилав авторські книги друзям в Україну, подарував чимало власних творів бібліотеці Київської духовної академії, студенти якої називали його своїм першим філософом.

Відчули вплив шеллінгіанських ідей Д.Велланського і його земляки-чернігівці. Зокрема, учитель місцевої гімназії Андрій Іванович Дудрович (1782 - 1830) так серйозно захопився шеллінгіанством, що захистив магістерську дисертацію, перейшов працювати до Харківського університету, з роками «доріс» до професора і ректора цього навчального закладу. Д.Чижевський назвав його одним із представників українського романтизму в філософії. А.Дудрович продовжив розвиток ідей Д.Велланського про єдність в особистості природних і громадських (суспільних) начал, про свободу вибору.

Цікаво, що ідеями Шеллінга захоплювалися представники рядової інтелігенції придеснянського краю. Про це свідчить лист маловідомого чернігівця В.Перцова про сутність філософії, опублікований відомим російським видавцем М.І.Надеждіним у московському журналі «Телескоп» (1833, ч. XVI, с. 553 - 556). І хоч В.Перцов не був професійним філософом, його думки про природу філософського знання відзначив Г.Шпет у своєму «Очерке развития русской философии» (10, 305 - 306). Наш земляк виступав з позицій романтизму пізнього Шеллінга, підкреслив Г.Шпет. В.Перцов заперечував можливість виведення мудрості філософського знання з розуму, як це робили раціоналісти. На його переконання, філософське знання подібне читанню людиною книги про природу й людство за допомогою почуттів, які породжуються самим життям і духом; остаточна ж мета філософських вправ - у самопізнанні й визначенні особистого ставлення до світу. У таких думках ми вбачаємо певний вираз української ментальності, якій була притаманна тенденція розглядати пізнання як своєрідне прочитання «книги буття», як діалог людини зі світом, осягнення за видимим невидимого не тільки розумом, але й найглибшими почуттями - серцем. Згодом ці ідеї втіляться у кордоцентричне вчення П.Юркевича, який, мабуть, теж не обійшов праць Д.Велланського, що були у бібліотеці Київської духовної академії і шанувалися її студентами.

Російські та українські дослідники історії філософії за радянських часів (З.Каменський, Б.Райков, Д.Острянин та ін.) піддавали аналізу світогляд Д.Велланського. Але це робилося на підставі марксистської методології, яка вимагала бачити недоліки філософії в ідеалізмі, зверненні до релігії тощо. В останні ж роки дослідження філософського спадку цього мислителя майже відсутні. Дана стаття є певною спробою з позицій реалістичної методології поглянути на деякі аспекти світоглядних роздумів Д.Велланського, розкрити специфіку інтерпретації ним онтологічних та гносеологічних концепцій Ф.Шеллінга.

Поширеною є думка, що Д.Велланський зробив творчий виклад не поглядів самого Шеллінга, а його учня - німецького природознавця і філософа Л.Окена. Таке твердження вимагає критичного аналізу. Справді, у 1815 році вийшла праця «Обозрение главных содержаний философского естествознания, начертанное Д.Велланским из сочинений Окена». З неї видно, що українсько-російський мислитель поділяє основні погляди німецького. У подальшій науковій праці Д.Велланський нерідко їх використовував. Але шляхи до такої єдності були різні в обох учених, які самостійно пішли за своїм спільним учителем Шеллінгом. Обидва вчені майже одночасно опублікували свої перші твори (1804 - 1805). У перших працях Окен інтерпретує учення Шеллінга щодо психології, неживої природи та тваринного світу. Д.Велланський у ранній книзі «Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки», котра була викладом раніше написаної дисертації, прагне показати філософію Шеллінга як методологічну основу медичних досліджень. У своїй натурфілософії Д.Велланський схиляється до антропологічних проблем, що постають у центрі уваги у виданій через 7 років (1812) праці «Біологічне дослідження природи як твірного і твореного».

Є різниця і в онтології Л.Окена та Д.Велланського. Вчення про буття у Окена не виходить за рамки теософії: думки-форми Бога в реальності є час, простір, рух, полярність, а врешті і матерія. У Велланського матерія теж трактована теологічно, але все ж його онтологія має ряд специфічних рис.

Як Шеллінг, Д.Велланський первинним вважає об'єктивний духовний Абсолют, який врешті-решт трактується як Бог. Але вітчизняному науковцю, мабуть, відома і система об'єктивного ідеалізму Гегеля, окремі побудови якої включені до раннього твору «Пролозія...», де читаємо: «Природні предмети - так, як вони нам являються, - самі по собі не існують, а є лише проявами різних співвідношень Буття з Небуттям... Позитивним усього, що існує, є Абсолютне Буття (Eise), поза яким немає нічого, крім протилежного йому, тобто Небуття (Noneise). Вічна ця нерозлучність Буття з Небуттям постає в природі як конкретна матерія; і найменша пилінка чи атом матерії, по суті своїй, є рівний цілій Системі Світу тому, що він є таке саме явище: Буття, Небуття і єдність їх» (1, 382]. Хоч у Д.Велланського немає тут гегелівської категорії «становлення», яка опосередкує «небуття» і «буття», але вона замінена поняттям «єдність».

Антропологічна спрямованість філософської думки Д.Велланського є причиною часткового переходу в «Пролозії...» на позиції, схожі з суб'єктивізмом філософії Фіхте, яка, до речі, була джерелом становлення молодого Шеллінга: «В самій сутності немає речей поза мною - Его з Універсумом абсолютно ідентичні, і відмінність між ними і предметами, які його оточують, є оманлива, або така, що постає тільки в індивідуальності - подібно до того, як різниця кольорів у призмі є лиш оптична омана» (1, 383].

У «Пролозії...», як бачимо, є ще певна суперечливість, неясність розуміння буття, концепцію якого Д.Велланський чітко окреслить у пізніших творах. Він згодом однозначно стає на позиції об'єктивного ідеалізму, хоч чітко не дотримується єдиного терміну для означення першопочатку, називаючи його то «ідеальним духом», то «абсолютною ідеєю» чи «абсолютним началом природи», «абсолютною сутністю». Врешті ці категорії виявляються лише синонімами поняття «Бог», ставлення якого до світу Велланський трактує дійстично: після творення світу, наділивши його законами, Всевишній не втручається у подальше його існування та розвиток. Така позиція вітчизняного мислителя збігається з деїзмом професорів Києво-Могилянської академії, де він дістав філософську освіту. Сам же процес творення світу розглядається у плані платонізму як розгортання Єдиного в множину шляхом втілення вічних і незмінних ідей в сутність речей, що в цілому відповідало і концепції Шеллінга: «... Абсолютний Універсум істинно існує як єдиний і незмінний, поставляє себе під різними видами, і видами відмінність їх є явище рефлексії Абсолютного в самому собі, або співвідношення Єдиного і Безкінечного... Різноманітність природних предметів суть тільки видимий феномен співвідношення Абсолютного Універсума до самого себе...» [1, 383].

Оскільки абсолютне духовне начало у різних видах перебуває в конкретних речах, то «в матеріальному світі немає нічого властиво бездушного, а все одухотворене ідеєю загального життя - біологічне» [3, 387], робить висновок у дусі шеллінгіанського романтизму Велланський. Цей дух проникав у Росію, в Україну, знаходив втілення у художніх творах. Так, в поезії Ф.Тютчева є такі рядки:

Не то, что мните вы, природа,
Не слепок, не бездушный лик,
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык.

У творчості Т.Шевченка, П.Куліша природа теж одухотворена, живе, плаче, сміється, радіє і сумує, подібно людині. Але на відміну від письменників-романтиків Велланському-вченому твердження про життєвість, духовність природи потрібно не для чуттєво-образного її відображення в художній формі, а для пошуків підґрунтя саморозвитку різних форм матеріального буття, для застосування діалектичних

принципів до його розуміння.

Всезагальне життя, міркує Велланський, існує не інакше, як матерія у формах простору й часу: «Минуща вічність і вимірювана безмежність є найвіддаленіші загальні види позачасової сутності життя, сформованої Всесвітом; і перша показує єдність, а друга виявляє її повсюдність, являючись негативно в просторі й часі», - писав він [4, 229]. Матерія теж є інобуттям («негативом») абсолютної ідеї, тобто «однією сутністю з простором і часом» [3, 388]. Вже це вихідне положення об'єктивного ідеалізму, яким керується вітчизняний мислитель, примушує його заявити про єдність матерії, часу і простору.

Читачеві Велланський наочно прагне пояснити, як ідеї перетворюються на форми існування матеріального тіла. Математичне поняття «точка» характеризується відсутністю будь-яких розмірів; це ідея, яка не має своїх аналогів у реальності. Рух даної ідеї («точки») у часі неодмінно складе лінію, математичне розуміння якої включає лише довжину, але ширина тут відсутня. Спостерігається наближення до реальності, та це ще ідеальна сутність, бо не має свого аналога в дійсності. Рух лінії в часі утворює площину, якій вже притаманні довжина і ширина. Але тільки рух площини приводить до виникнення «товщини», тобто тривимірного об'єму, а значить реального тіла. Далі скільки б не рухалось тривимірне тіло, кількість просторових параметрів не збільшиться. Отже, саме рух ідей-точки, лінії, площини приводить до утворення тривимірних матеріальних тіл як інобуття Абсолюту у конкретному вигляді.

Пояснивши з позиції об'єктивного ідеалізму єдність матерії і форм її існування, Велланський як натурфілософ не задовольняється цим і шукає аргументи даного взаємозв'язку в реальному світі. Він приходить до висновку, що «час та простір одне без одного дійсними бути не можуть... Дійсний час проходить у просторі, а останній знаходиться у часі. Але початкова їх однаковість виявляється в матерії, в якій кожен атом є вічним та безмежним світом» [4, 230].

Мислитель розглядає рух матерії, який відбувається тільки в реальному просторі й часі. При цьому він не обмежується механістичним розумінням руху, а виділяє, як і Шеллінг, відповідно до досягнень природничих наук початку XIX ст. ще три види матеріальних змін: магнетизм, електризм і хімізм: «Матерія, будучи однією сутністю з простором і часом, у конкретному перебуванні має три виміри: довжину, поверхню і товщину, яким у власному значенні кожного відповідають три різних види динамічної дії: магнетизм, електризм і хімізм» [3, 388].

«Приземляючи» Абсолют, Велланський у реалістичних роздумах вбачає у природі, а не тільки у свідомості, єдність рухомої матерії з простором і часом. І це в добу, коли в Росії пануючою була субстанційна концепція Ньютона, яку розвинув М.Ломоносов, розробляючи атомістичну теорію. Згідно з цією концепцією, матерія, простір і час є окремими субстанціями, які пов'язані між собою лише механічно: матеріальне тіло (атом) знаходиться у просторі як у пустоті, займаючи там певне місце. Релятивістська концепція, започаткована Г.Лейбніцем, яка націлювала на пошуки діалектичної взаємозалежності простору й часу від властивостей матеріального тіла, у XVIII ст. була сприйнята як істина у Києво-Могилянській академії і розроблялася її професорами. Знову згадаємо, що цей навчальний заклад є альма-матер Велланського, а звідси і його прихильність до релятивістської концепції.

Подальше діалектичне мислення Д.Велланського пов'язане з творчим осмисленням шеллінгівської ідеї розвитку природи, реалізованої у творчості Л.Окена в конкретизованому плані з опорою на тогочасну науку. Протилежності, які були притаманні Абсолюту, втілюються в матеріальний світ і стають рушійною силою його розвитку, вчили німецькі філософи. Але якщо Окен весь час підкреслює наявність Божої сили в дії природи, присвятивши цьому перший розділ своєї праці «Керівництво до натурфілософії», то в «Біологічному дослідженні...» Велланського теологічний вступ відсутній. Абсолют (Бог) лише ніби мимохідь розглядається як творець, а потім дослідник поринає в аналіз природного розвитку, у який Бог уже

не втручається, згідно з дійстичним переконанням мислителя. На перший план виступає саморух природних явищ, внутрішньою причиною якого є взаємодія протилежних сторін і тенденцій, іманентних самому предмету.

Визначаючи взаємодію протилежностей як загальний закон руху і розвитку, Велланський, в сутності, прийшов до визнання реальних процесів ускладнення неорганічної природи, які призвели до появи природи органічної і, нарешті, виникнення людини. Відзначимо, що для натурфілософів тих часів природа не була історичним процесом, який відбувається в часі. Цей недолік був притаманний і Гегелю, який стверджував, що абсолютна ідея, породжуючи природу, дає змогу розвиватися їй лише в просторі, а не в часі. До такого ж погляду тяжів і Шеллінг. Велланський мав риси еволюціоніста, особливо звертаючись до органічної природи і людини, вважаючи, що фізіологію людини слід пізнавати в основі вивчення еволюції тваринного світу.

Звичайно, рівень науки початку XIX ст. не давав можливості пояснити наявність дійсних протилежностей, які б у єдності пояснювали сутність багатьох явищ. Тому і Окен, і слідом за ним Велланський у дусі гегелівської умоглядної філософії застосовували спекулятивні конструкції. Звичайно, вони на рівні явищ констатували, що магніт має два полюси, електричний струм - це єдність протилежних зарядів, а хімічні реакції включають розпад і синтез речовин. Але сутність явищ залишалася лише вигадкою. Так, за Велланським, сутність ряду явищ пояснюється різними станами і взаємодією світла з іншими матеріальними елементами: магнетизм є дія світла у вазі, що знаходиться у стані спокою, а електрика - це діяльне, рухоме світло і т. п. [5, 778]. Подібно встановлюється зв'язок неорганічного й органічного світів: у рослині ідеальне світло складає зовнішню, а реальна його вага внутрішню належності до життя; в тварині світло утворюється центром, а вага периферією життєвої сфери [6, 9] тощо.

Але в рамках умоглядного мислення робились і певні істинні відкриття. Так, Велланський заперечує пояснення фізичних явищ присутністю в них специфічної речовини - ефіру, що було розповсюджене в думці XIX ст. і заперечено подальшим розвитком дослідної науки. Зокрема, ось як натурфілософ відкидає наявність ефіру в магніті: «За звичним поняттям фізиків, магнітні дії відбуваються від досить тонкої ефірної рідини, яка протікає або перебуває у твердій металевій матерії, і оскільки це проявляється у двох протилежних напрямках, то й діючу речовину розглядають двояко. Але яка б це була рідина, і чому виявляється вона тільки в магніті? Цього ні Картезійовими вихорами, ні Ейлеровими вентиляторами, ані іншими якими вигадками уявити й пояснити не можна» [3, 388].

Попри недостатність наукових даних, наявність спекулятивних висновків, діалектичне мислення Д.Велланського, яке спиралося на німецьку класичну філософію, залишається неперехідно цінним, бо включає в себе принцип розвитку як саморуху від нижчих форм до вищих шляхом боротьби протилежностей. «Земной мир во всех областях его содержаний: вещественной, действственной и идеальной должен развиваться от начального основания до окончательного совершенства оных; и главные эпохи такого развития суть устройство стихий и неорганических тел, происхождение растений и животных, и образования существа, каковой есть человек. Неорганические вещества должны в устройении их предшествовать органическим существам, равно как и царство растений, по низшей организации оных, произошло прежде животного, в котором окончательное совершенство земного мира есть человек, где творческая сущность природы представилась в настоящем облике своем (5, 38 - 39)», - писав він.

Як природознавець і діалектик Д.Велланський ставить також питання про походження людини, чимось нагадуючи додарвінівських еволюціоністів. На його думку, людина з'являється у зв'язку з корінними перетвореннями природи на Землі. Правда, він ці природні зміни вважає не причиною появи людини, як це робив Дарвін, а лише умовою такого явища: «На земной планете человек произошел в последнюю эпоху её образования; ибо в первые эпохи Земля не была способна к

его содержанию» (6, 374 - 375]. Захоплення еволюціонізмом як саморозвитком природи аж до виникнення людини стримується у творах Д.Велланського його об'єктивно-ідеалістичним розумінням першопочатку світу, яке перепліталось з релігійним. Концепція абсолютної ідеї вимагала не забувати, що вона втілилася в людині, створивши її, щоб пізнати себе у суспільній свідомості. А релігійність природодослідника, який доводив якісний розвиток природи і появу людини на певному його ступені, змушувала робити протилежні висновки: «Как мертвое вещество не переходит в живое существо, и растение не превращается в животное, так не могло быть никакого перехода от животного к человеку. Каждое любое творение произошло собственным образом от одного творческого могущества» (6, 96]. Суперечність між теософсько-креаціоністичною та еволюційною тенденціями в його онтології лишилась неподоланою.

Онтологічна концепція Шеллінга приваблювала Д.Велланського принципом тотожності суб'єкта і об'єкта, на основі якого можна побудувати гносеологію, яка відповідала потребам наукового дослідження. Він був переконаний, що «всі дослідження природних речей тому залишились нерозв'язаними і невідомими, що рефлексивне поняття про них не ґрунтувалося на абсолютному; і за такої безосновності явище неістотне завжди вважалося матеріальністю» (1, 382].

З принципу тотожності суб'єкта і об'єкта Д.Велланський робить висновок про пізнаваність світу. Попередні філософії йшли хибним шляхом, бо стверджували, «що суб'єктивне і об'єктивне розділені між собою так, що ніяким чином зійтись не можуть - подібно до двох паралельних ліній. Та оскільки суб'єкт і об'єкт, за сутністю своєю, одне й те саме, і в абсолютному понятті немає різниці між пізнанням і предметом його, то і суб'єктивний і об'єктивний спосіб, за яким звично намагаються пізнати природу речей, буде завжди марним. І доки Еґо перебуває ізольованим між предметами, що оточують його, не пізнає воно довіку ні само себе, ні сусідів своїх» (1, 383]. Оскільки Абсолютна ідея (Бог) у процесі творення втілюється як в реальні предмети і в людину, яка пізнає їх і себе саму, то фактично суб'єкт і об'єкт тотожні. Процес пізнання і полягає в тому, «щоб побачити чисту єдність між собою та Універсумом, потрібно абстрагувати себе від суб'єктивного або покинути індивідуальне своє Еґо, з яким відмінність між суб'єктом та об'єктом нероздільна» (1, 383]. Пізнання, за Велланським, є багатоступеневе зняття протилежності суб'єкта і об'єкта, аж поки вони не досягнуть тотожності в свідомості.

З таких позицій відбувається критика вітчизняним філософом засад агностицизму, який базувався на роздмухуванні ролі суб'єктивізму, а тому заперечував можливість пізнання сутності явищ. При цьому він прямо вказує на суб'єктивних ідеалістів Канта та Фіхте, яких він шанував як особистостей, але не погоджувався з основами їхньої філософії: «І люди з чудовими здібностями, як, наприклад, Кант і Фіхте, заплутались в облудній ілюзії чуттєвого світла і, не знайшовши способу вийти з кола об'єктивних явищ, де стверджуюче із стверджуваним у видимому співвідношенні своєму отримує рівне право, визнали людську неможливість досягти абсолютного поняття природи і згодні залишитися в одному рефлексивному пізнанні...» (2, 228].

Критикуючи агностицизм, Велланський все ж головний удар спрямовував проти емпіризму, який обмежував науку простим накопиченням фактів, їх первинною систематизацією без спроб проникнути в сутність явища, відкрити закони, побудувати теорію. Відзначивши певну користь емпіричних досліджень, він акцентує увагу на їхній обмеженості: «... Емпіричне пізнання далі релятивного зрівняння одних речей з іншими в їх конкретному стані не йде. І досліди, і спостереження, окрім однієї форми чи негативної сторони абсолютного ідентитета, нічого показати не можуть...»

Тепер забагато дослідів та спостережень. Безліч талановитих людей потягом досить довгого часу невпинно займалися дослідями та спостереженнями, та з результатів їхніх зусиль ми не маємо ніякого суттєвого поняття про ті предмети, котрі вони розглядали» (4, 229]. Натурфілософ наводить приклади для

підтвердження свого судження. Так, Галлер 40 років збирав факти про живі організми, описав їх дуже точно і докладно, але його семитомна праця має обмежене значення, бо в ній ніяких знань про сутність досліджуваних явищ не міститься. Подібне становище він констатує і в медицині, знання якої ґрунтується на дослідженні органічної форми, а про сутність органічного ніхто не спроможний що-небудь ґрунтовно сказати. Вчення Броуна непотрібними і шкідливими вважає будь-які гіпотези про сутність організму, гальмуючи розвиток біологічної науки.

Критика емпіризму Д.Велланським ведеться з позицій об'єктивного ідеалізму: якщо природні предмети у всій їх різноманітності є лише видимими феноменами Абсолютного Універсуму, явища у своїй безкінечності відрізняються лише формою, то дослідні знання, крім самої лише форми, нічого іншого показати не можуть. Абсолютний Універсум - це позитив, а речі - ідентичні йому негативи. Тому треба пізнавати позитивну сторону явищ, ідеї, які в них втілені, бо вони і є сутність речей. Емпірики бажать за допомогою дослідів із продукта вивести причину, а це означає те саме, що і спроба із смерті вивести життя, тому марними були зусилля багатьох поколінь учених у попередні роки. Якщо дослідження природних речей не спирається на розуміння абсолютного як їх першооснови, то істотно не можна відрізнити від неістотного. Велланський так обґрунтовує і визначає шлях пізнання: «Оскільки всі видимі предмети в природі суть не що інше, як явище релятивності Єдиного до Безкінечного, або сутності до форми, то істинне пізнання їх полягає у трьох формулах, які суть: пізнання сутності, або того, що стверджує; пізнання форми, або стверджуваного; і співвідношення їх між собою» (1, 382).

Об'єктивний ідеалізм був відповіддю на засилля в Європі у XVIII ст. суб'єктивізму (Берклі, Юм, Кант) та англійського емпіризму. Це опонування відбулося шляхом возвеличення пізнавальних можливостей розуму аж до його відриву від людини і розгляду у якості самостійної субстанції, творячої все сутне. Шеллінг своє об'єктивно-ідеалістичне вчення до того ж застосовує для розуміння еволюції природи, що й спричинило захоплення ним рядом природознавців, у тому числі Д.Велланським. Для нього головним у цій концепції виявилася опора на розум як інструмент пізнання сутності явищ, тобто він цілком стає на позиції раціоналізму, хоч і в притаманній німецькій класичній філософії містифікованій формі. Але як вчений-медик, фізіолог він не відкидає і значення досвідних знань, які щоразу застосовував на практиці. Віддавши данину умоглядності, ірраціональності, що сподобались йому в шеллінґіанстві, учений-мислитель спрямовує основну увагу на процес поєднання об'єктивного і суб'єктивного у свідомості людини як результат пізнання світу за допомогою складної системи форм і методів.

Д.Велланський не тільки не відкидав ролі чуттєво-досвідного моменту пізнавального процесу, а прагнув пізнати його суттєві риси і складові. Чуттєве пізнання для нього є початком зняття протилежності між суб'єктом та об'єктом шляхом взаємодії відчуттів з предметами, відтворення їх у свідомості як одиничних. Це об'єктивна або матеріальна, за його термінологією, сфера пізнавальної діяльності. Вона змінюється суб'єктивною, психічною пізнавальною сферою. На основі чуттєвого пізнання увага, пам'ять і уява у єдності відтворюють смисл пізнаваного явища. Далі розглядається вчення про розум як про логіку мислення, поняття, судження, умовивід. Це суттєвий наступний крок до зняття протилежності між суб'єктом і об'єктом, який полягає у пошуках спільного в речах, взаємодії між ними. До сфери розуму ним віднесена і воля, яка характеризує цільову спрямованість пізнання. І завершується ця пізнавальна ієрархічна драбина ученням про ум, який є фіналом зняття протилежності суб'єкта і об'єкта, бо відкриваються закони, а отже, сутність предмета.

У цілому така схема пізнання відповідає концепції Шеллінґа і Окена, проте включає в себе ряд суттєвих нюансів. Так, Д.Велланський намічає тезу про активність суб'єкта у взаємодії з об'єктом у процесі виникнення чуттєвих образів, хоч до кінця і не може пояснити свого судження за недоліком фізіологічних даних.

Ірраціоналізм, який лежить в основі пізнання Бога як Абсолюта доповнюється елементами раціоналізму: віра як основний інструмент богопізнання поєднується з умом в одкровенні. Він писав: «Цель откровения есть познание Бога; но как Бог познается только умом, то она достигается через развитие веры в умственное богопознание» (6, 256 - 257]. Спекулятивно-ірраціоналістична тенденція у пізніші роки його творчого життя відчутно ослабла; він все більшу увагу приділяв досвідному пізнанню. Не заперечуючи ролі Шеллінгового поняття «одкровення» в умі, він розумів під ним інтуїцію як недискурсивну пізнавальну функцію, котра «допомагає» основній формі раціонального мислення-умовиводу.

На основі своєї гносеологічної концепції Д.Велланський визначає предмет філософії. На відміну від інших наук, вона пізнає тільки за допомогою ума, розглядаючи «саму сутність всезагального життя». Тому філософія «є душа всіх наук», навчає істини, що є символом абсолютної сутності природи і духу людського. Філософія має дві складові: метафізичну науку про ідеальні начала природничих предметів і логіку, що вивчає «душевные действия человека» (6, 213]. Таке розуміння структури філософії, на нашу думку, у Велланського йде з часів Києво-Могилянської академії, де філософські курси включали логіку. Основна ж думка у його визначенні філософії полягає в акцентуванні на її методологічній функції відносно конкретних наук. Вітчизняному вченому філософія була потрібна для оволодіння світоглядними принципами пізнання в галузі фізіології людини та медицини, хоч не обійшов він увагою і проблеми антропології, історіософії, естетики.

Розглядаючи людину, з одного боку, як істоту, котра втілює у собі «відблиск» Божої сутності, а з іншого боку, як вищий ступінь розвитку живої природи, Д.Велланський наголошує на свободі волі особистості. Свободу він пов'язує з пізнанням людиною необхідності, що відповідало твердженням Б.Спінози та Г.Гегеля. Але він не зупиняється на позиції західних філософів, які обмежували свободу тільки пізнавальним процесом, а пише, що вона досягається і у діяльності, і у вільному витворі. На його думку, воля «образуется посредством ума, который не причиняет ей никакого насилия, а только показывает правила свободных её деяний и независимости от внешних обстоятельств» (6, 239 - 240).

Д.Велланський засуджує свавілля, яке нічого спільного не має зі свободою. Адже людина не може мати абсолютної свободи, бо мусить рахуватися з вимогами суспільства. Він підкреслює, що психофізіологічні риси є лише одним аспектом у структурі особистості, а іншим, не менш важливим, є те, що конкретна людина діє в рамках суспільства, держави, певної культури як «член или орган универсального организма» (6, 196, 219). Звичайно, мислитель не дійшов повністю до розуміння людини як біосоціальної істоти, але був на шляху до цього.

Д.Велланському також притаманні початки історизму у розумінні суспільства. На його думку, оскільки живий організм, сповнений духом Абсолюту, проходить через ряд стадій розвитку, то, за аналогією, це притаманне й суспільству. Його бачення епох еволюції людства близьке до схем Шеллінга та Гегеля, хоч і відрізняється від них. Так, Гегель вважав, що абсолютний дух, самопізнаючи себе, послідовно втілюється у мистецтво, релігію та філософію. Д.Велланський відповідно до трьох душевних сфер людини - смислу, розуму та ума - поділяв історію людства на епохи краси (грецьке мистецтво), істини (римське право), благодаті (християнство) (6, 453 - 454). Ці ідеї нашого земляка можна розглядати як попередники позитивістського поділу історії суспільства на стадії, що зробив О.Кант, на становлення думки якого теж мав певний вплив Шеллінг. Позитивістській історіософії теж притаманне проведення аналогій між функціями людського організму та етапами прогресу суспільства.

Антигуманізм сучасного йому суспільства Д.Велланський пояснює з релігійної точки зору: людина порушила даний Богом «господствующий закон природы», який одночасно є і законом «исторического образования человека». Суть цього закону полягає у любові до Бога і до ближнього. Це порушення є основою розбрату

як всередині соціальних станів, так і між народами та державами. Подібні ідеї пізніше знайдуть вираз у «Законі Божому» М.Костомарова - ідейному документі Кирило-Мефодіївського братства. Майбутнє Д.Велланському уявлялось як повернення людини до Бога. Він мріяв про виникнення суспільства, «где бы ненависть и вражда не имели бы места и царствовал один дух спокойствия и любви» (6, 447).

Відаючи належне романтизму в його християнському прояві, Д.Велланський як учений не забуває і про роль розуму у прогресі суспільства, міркуючи у плані раціоналізму і просвітництва. Він місцями схильний закликати інтелігенцію активніше просвіщати народ. У дусі Платона покладав надії на освіченого государя, мріючи про утворення при царському палаці класу філософії, будучи упевненим, що «счастливы народы, где философы царствуют, а цари философствуют» (6, 115). Під впливом філософії романтизму він високо цінував роль естетичного становлення особистості, але вище поезії ставив філософію, вказуючи на те, що кожна нація має своїх великих поетів, але не кожна має справжніх філософів, які б указали шлях до кращого майбутнього.

Підсумовуючи, зазначимо, що і за життя Д.Велланського, і пізніше його ідеалістичні концепції, в основі яких лежав німецький об'єктивний ідеалізм, зокрема шеллінгіанство, піддавалися критиці з боку російського матеріалізму і вчених, котрі стояли на емпіричних позиціях. Незважаючи на це, ідеї, які він вперше вніс у грунт російського буття, захопили досить широке коло мислителів, і з часом сформувалася вітчизняна шеллінгіанська школа. Г.Шпет зазначав, що «заслуга Велланского перед русской философией преимущественно в том, что он через преподавание специальной науки в новом духе вызвал общий интерес к философским основам науки и знания вообще, внедряя вместе мысль о существенной необходимости такой основы» (11, 142].

Джерела та література:

- 1 Велланський Д. Пролозія до медицини як ґрунтової науки // Хроніка 2000. - Вип. 37.
- 2 Велланський Д. Вказ. твір // Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. - К., 2000.
- 3 Велланський Д. Біологічне дослідження природи як твірного та твореного // Хроніка 2000. - Вип. 37.
- 4 Велланський Д. Вказ. твір // Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії. - К., 2000.
- 5 Велланский Д. Опытная, наблюдательная и умозрительная физика. - СПб., 1831.
- 6 Велланский Д. Основные начертания общей и частной физиологии или физики органического мира. - СПб., 1836.
- 7 Брюховецкий В. Критична грань України. - (Документ www) Url [http:// www.kmfoundation.com](http://www.kmfoundation.com).
- 8 Каменский З.А. Русская философия начала XIX века и Шеллинг. - М., 1980.
- 9 Грабовський П. Данило Михайлович Кавунник-Велланський // Грабовський П. Твори в 3-х томах. - К., 1959 - 1960. - Т. 3.
- 10 Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. - Мюнхен, 1983.
- 11 Шпет Г. Очерк развития русской философии // Шпет Г. Сочинения. - М., 1984.

